

OLIV HARBIY TA'LIM MUASSASALARI KURSANTLARIDA OILAVIY QADRIYATLARNI TARBIYALASH TAMOIYILLARI VA YONDASHUVLARI

Atajanov Jaxongir Baxtiyarovich

O'zbekiston respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil tadqiqotchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16152811>

Aksiologik va shaxsiy-faoliyatli yondashuvlar dissertatsion tadqiqotning metodologik asosi bo'ldi. Ta'lim yoki tarbiyaga "yondashuv" atamasini turli yo'nalishlarda ko'rib chiqish mumkin: ijtimoiy ong tashuvchilari bo'lgan ta'lim va tarbiya sub'ektlarining asosiy ijtimoiy va madaniy ko'rsatmalarini aks ettiruvchi dunyoqarash kategoriyasi sifatida yoki uning barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish va o'z-o'zini tashkil etish sifatida va boshqalar. "Yondashuv" kategoriya sifatida ta'lim va tarbiya metodlari, shakllari va usullarini o'z ichiga oladi va belgilaydi. Ushbu yondashuvlarni tadqiq qilishga o'tishdan oldin "asos" tushunchasini ko'rib chiqish kerak. Mazkur atamani tahlil qilgan V.Yu.Novojilovning fikrlariga ko'ra, bu tushuncha orol bo'lib, qolgan qismlarga tayanch vazifasini o'taydi [16].

B.Ya. Sovetov va S.A.Yakovlevlarning fikriga ko'ra, bu "biror narsa haqidagi asosiy (fundamental, asosiy) qoidalar to'plami; biror narsa haqidagi qarashlar tizimi (konsepsiyasi); biror-bir jarayonning harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan omillar (sabablar, shart-sharoitlar, holatlar); biror narsani bajarish uchun boshlang'ich ma'lumotlar (dastlabki shartlar)" [20].

Aksiologik yondashuvga ko'ra, insonning maqsadga yo'naltirilgan, motivlashtirilgan va madaniy tashkil etilgan faoliyatining har qanday turi unga xos bo'lgan asoslar, baholar, mezonlar (shu jumladan, maqsadlar, ma'lum standartlar va boshqalar), shuningdek, baholash usullari bilan tavsiflanadi. Buning uchun aksiologik yondashuv harbiy xizmatchilarni oilaviy qadriyatlarga, ijodiy o'zini o'zi rivojlantirishga yo'naltirish imkonini berishi bilan ahamiyatlidir. Bu esa pirovard natijada shaxsning kasbiy faoliyatda o'zini o'zi namoyon etishiga imkoniyat beradi.

Psixologiya va pedagogikada aksiologik yondashuvdan foydalanish mumkinligiga birinchi bo'lib A.I.Arnoldov [2], L.M.Arxaangelskiy [3], A.A.Bodalev [5], A.G.Zdravomislov [10], M.S. Kagan [13], N.D.Nikandrov [15], Z.I.Ravkin, V.P.Tugarinov, V.A.Yadov va boshqa olimlar e'tibor qaratdilar.

Pedagogik aksiologiyaning asosiy qoidalarini ishlab chiqishda B.S. Brushlinskiy [6], I.F.Isaev, B.G.Kuznesov, V.A.Slastenin [19], V.M.Rozina, P.G.IIedrovitskiy va boshqalar salmoqli hissa qo'shdilar. Shuning bilan birga V.A.Karakovskiy, A.V.Kiryakova, I.B.Kotova, G.I.Chijakova, Ye.N.Shiyanov, N.E.IIurkova, Ye.A.Yamburg [22] kabi olimlarning ta'kidlashicha, pedagogikada aksiologik yondashuv ta'lim oluvchi shaxsini o'qitish, tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirishda ustuvor qadriyat yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Ayniqsa, L.Grinkruk, B.Fishman aksiologik yondashuvning quyidagi asosiy tamoyillarini ajratib ko'rsatadilar:

- shaxsning madaniy va etnik xususiyatlarini majburiy hisobga olgan holda, insonparvar qadriyatlar tizimiga oid falsafiy g'oyalarning butun xilma-xilligi va rang-barangligining tengligi;
- o'tmishdagi ilm-fan yutuqlarini o'rganish hamda hozirgi va kelajakda ilmiy kashfiyotlar qilish imkonini beruvchi an'anaviy yondashuvlarning tengligi;
- shaxslarning teng huquqliligi, pragmatizm, konstruktiv dialog.

O'z navbatida tadqiqotimiz jarayonida quyidagi aksiologik tamoyilga tayanamiz. Jumladan, qadriyatlar kursant shaxsini ma'naviy-axloqiy rivojlantirish va tarbiyalashning asosiy mazmunini belgilaydi. Aksiologik yondashuvning mazkur tamoyillarining ahamiyati shundaki,

ularga tayangan holda fanning turli sohaları hamkorlikda yangi yondashuv va yo'nalishlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi [9].

Shuning bilan birga Z.I. Ravkinning pozitsiyasi shubhasiz qiziqish uyg'otadi. Uning fikricha, qadriyatlar ta'limni rivojlantirishning maqsadi, sharti va asosi sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, muallif ushbu tarkibiy qismlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lib, umuman olganda, pedagogik tizimning poydevorini, asosini tashkil etishini ta'kidlaydi [17].

Aksiologik yondashuvning asosiy qoidalarini pedagogik tadqiqotlarga tatbiq etish, birinchidan, umumiy va harbiy ta'limga xos bo'lgan qadriyatlarning integratsiyalashuv jarayonini nazariy tafakkur darajasida ko'rib chiqish, ularni jamiyatning hozirgi holati va pedagogika fanining rivojlanishini hisobga olgan holda tahlil qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, ta'lim mazmuni va tarbiya jarayonining shakli kontekstida turli avlod vakillari turli davrlarda ma'lum bir jamiyatning qadriyatlar tizimi bilan qanday bog'langanligi haqida tasavvur beradi. Bugungi kunda ta'lim tizimiga jamiyat rivojlanishining zamonaviy sharoitida axborot-faoliyat paradigmasi nuqtai nazaridan yondashuv umidsiz ravishda eskirgan.

Va aynan shuning uchun insonning o'z hayoti va jamiyatining faol, mustaqil, ijodiy o'zgartiruvchisi sifatidagi sub'ektivligiga asoslangan yondashuv, umuman olganda, nihoyatda dolzarbdir [12].

Harbiy xizmatchilarning qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish asosida ularning ijtimoiy munosabatlari yotadi. Ularga ijtimoiy muhitning turli omillari ta'sir ko'rsatadi hamda ularning xilma-xilligini ikkita katta guruhga birlashtirish mumkin: ijtimoiy muhit; oila, turmush, dam olish; hamkasblar, tanishlar/do'stlar kiradigan tashqi omillar; OAV va h.k.; ichki omillar: harbiy xizmatchining dunyoqarashi; fuqarolik pozitsiyasi; shaxsning ruhiy holatlari, xususiyatlari va sifatleri va boshqalar.

Harbiy xizmatchining qadriyat yo'nalishlari uning shaxsi yo'nalganligining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning bilan birga uning xulq-atvorida namoyon bo'lib, xizmat-jangovar faoliyatining xususiyati va samaradorligida aks etadi.

Shaxsiy-faoliyatli yondashuvning mohiyatini tushunish quyidagi asosiy qoidalariga asoslanadi:

- faoliyat shaxs faolligining o'ziga xos shakli bo'lib, u insonga tug'ilishdan berilmaydi, balki u ma'lum bir ijtimoiy tajribani va sotsiumda yashashni o'zlashtirishi bilan asta-sekin shakllanadi;
- faoliyat predmetli, ya'ni u muayyan mahsulotlarda namoyon bo'ladi;
- bundan tashqari, aynan faoliyatda butun insoniyatning bilimlari, ko'nikmalari, malakalari, qadriyat yo'nalishlari mujassamlashadi;
- faoliyat inson ehtiyojlarini amalga oshirish natijasi bo'lganligi, uning motivlari va maqsadlariga bo'ysundirilganligi sababli, u sub'ektiv xususiyatga ega;
- faoliyatni o'zlashtirish vositasi "stimul – reaksiya" tipidagi bixevioristik refleks emas, balki interiorizatsiya - eksteriorizatsiya jarayonlari, ya'ni tashqi (amaliy) va ichki (fikriy) harakatlarning o'zaro almashinuvi jarayonlaridir.

Shaxsiy-faoliyatli yondashuv shaxsning ijtimoiy mohiyatiga asoslanadi. Ya'ni, ushbu yondashuvga ko'ra, shaxs predmetli faoliyat jarayonida, jamiyatda egallagan mavqeiga ko'ra, muayyan ijtimoiy rolni bajarish davomida orttiradigan ijtimoiy xususiyatlar majmuidir.

Shaxsiy-faoliyatli yondashuv quyidagilardan iborat:

- tarbiyaning sub'ektivlik tamoyili;

-faoliyatning yetakchi turlari va ularning almashinish qonuniyatlarini hisobga olish tamoyili;

-rivojlanishning sensitiv davrlarini hisobga olish tamoyili;

-birgalikda o'zgartirish tamoyili;

-yaqinlashib kelayotgan rivojlanish zonasini yengib o'tish va unda bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish tamoyili;

-tarbiyaviy faoliyatni loyihalash, maslahat berish va vaziyat yaratish tamoyili;

-har bir faoliyat turining majburiy natijaviylik tamoyili;

-har qanday faoliyatning majburiy reflektivlik tamoyili;

-vosita sifatida foydalaniladigan faoliyat turlarini ma'naviy boyitish tamoyili;

-turli faoliyat turlarini tashkil etish va boshqarishda hamkorlik tamoyili.

Shaxsiy-faoliyatli yondashuvning shakllanishi va rivojlanishining yuzaga kelishida B.G. Ananov [1], V.P. Bepalko [3], L.S. Vigotskiy [7], A.N. Leontev [14] va boshqalarning nazariy qarashlarida o'z aksini topgan.

Biz B.G. Ananov, V.P. Bepalko, L.S. Vigotskiy, A.N. Leontev kabi olimlarning shaxsiy-faoliyatli yondashuv mazmunini quyidagicha qarashlarda o'z aksini topadi:

1. Ob'ektiv reallik, murakkab, yaxlit, shu bilan birga ko'p darajali, dinamik tizim bo'lib, u o'zini o'zi rivojlantirishga qodir.

2. Shaxs mavjud bo'lgan va rivojlanadigan alohida tizim; sotsium bilan o'zaro bog'liqlik usullaridan biri sifatida: atrofdagi dunyoning o'zgarishi bilan birgalikda bevosita shaxs ham o'zgaradi.

3. Insonni o'rab turgan olamga qo'shish usuli.

4. Har bir insonga o'z ehtiyojlari va imkoniyatlarini amalga oshirish imkoniyati beriladigan yopiq bo'lmagan tizim.

5. Ijtimoiy-tarixiy borliqning alohida shakli bo'lib, unda ob'ekt va sub'ektning o'zaro chambarchas ichki aloqasi mavjud bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, faoliyat dialektik ziddiyatli hosiladir, chunki u tevarak-atrofdagi olam bilan o'zaro aloqada bo'lgan voqelik bo'lib, yetarli darajada ob'ektivdir. Shaxsning sub'ekt sifatidagi faolligini aks ettirish jarayonida esa uning sub'ektivligi namoyon bo'ladi.

6. Faqat insonga xos bo'lgan o'ziga xos faoliyat usuli, uning yordamida shaxsning ijodiy qobiliyatlari maksimal rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladi, shaxsiy fazilatlar esa yangi uflarni ochib, ongning rivojlanish darajasini belgilab, takomillashish imkoniyatiga ega bo'ladi [21]. Shaxsiy-faoliyatli yondashuv doirasida inson harakatlari makrostrukturasining turli darajalarida sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va majburiy hisobga olish hamda harbiy xizmatchi tayyorgarligining namoyon bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan hodisalarning mohiyatiga tegishli kirib borish nazarda tutiladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ushbu yondashuvning asosiy qoidalariga ko'ra, shaxs o'z navbatida faoliyatda shakllanadigan faoliyat sub'ektidir (B.G. Ananova, L.S. Vigotskiy [8], A.N. Leonteva, I.A. Zimnyaya [11], S.L. Rubinshteyn [18]).

Umuman olganda, harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida oilaviy qadriyatlarni tarbiyalash jarayonida shaxsiy-faoliyatli yondashuvdan metodologik asos sifatida foydalanish harbiy psixologiyaning asosiy tarbiyaviy vazifalarini samarali hal qilish, o'zini o'zi samarali rivojlantirishga qodir bo'lgan harbiy xizmatchining barkamol, axloqiy va kasbiy jihatdan yetuk shaxsini shakllantirish imkonini beradi. Shaxsiy-faoliyatli yondashuvga muvofiq, kursantlarda

oilaviy qadriyatlarining shakllanishi xizmat-jangovar va tarbiyaviy ishlar jarayonida sodir bo'ladi. Bu jarayonda o'zgarishlar ushbu faoliyatning sub'ektiga ham, ob'ektiga ham tegishli bo'ladi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ананьев, Б.Г. Психология и проблемы человеком знания: Избранные психологические труды. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2005. - 432 с.
2. Арнольдов, А.И. Путь к храму культуры: образование как социальный феномен / А.И. Арнольдов. - М., 2000. - 208 с.
3. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / С.И.Архангельский. - М.: Высшая школа, 1980. - 368 с.
4. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. - М.: Педагогика, 2005. - 296 с.
5. Бодалев, А.А. Личность и общение. Избранные психологические труды / А.А.Бодалев, Изд. 2, перераб. - М.: МПА, 1995. - 328 с.
6. Брушлинский, Б.С. Культурно-историческая теория мышления, М. – 2000.- 45 с.
7. Выготский, Л. С. Вопросы теории и истории психологии. Сбор. соч. в 6 т. Т. 1. — М., 1982. - 124 с.
8. 8.Выготский, Л.С. Психология [Текст]. - М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. - 1008 с.
9. Гринкруг Л., Аксиологически ориентированное образование: основополагающие принципы // Высшее образование в России . – 2006 . - №1. –27 – 33 с.
10. Здравомыслов, А.Г. Потребности. Интересы. Ценности./ А.Г.Здравомыслов - М: Политиздат, 1986. - 223 с.
11. Зимняя, И. А. Личностно-деятельностный подход к обучению русскому языку как иностранному // Русский язык за рубежом. 1985. № 5. – 53 с.
12. Ительсон, Л.Б. Лекции по современным проблемам психологии обучения. / Л.Б.Ительсон - Владимир, 1972. - 191 с.
13. Каган, М.С. Философская теория ценностей - СПб, 1997.-205 с.
14. Леонтьев, А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Смысл; Академия, 2004. – 352 с.
15. Никандров, Н.Д. Проблемы ценностей в современном обществе / Н.Д. Никандров; СПб. гуманит. ун-т профсоюзов. - СПб. : Изд-во СПбГУП, 1998. – 17 с.
16. Новожилов, В.Ю. Методология исследования интеграции в образовании, 2006. - 17 с.
17. Равкин, З.И. Ценностная ориентация как одна из основ стратегии развития образования и предмет историко-педагогических исследований /Хрестоматия по педагогической аксиологии - М., 2005. - 434-435 с.
18. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание [Текст]/ С.Л. Рубинштейн. - М.: Директ-Медиа, 2008. - 695 с.
19. Слостенин, В.А., Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. 3-е изд. М.: «Академия», 2004. 244 с.

20. Советов, Б.Я. Моделирование систем. М./ Б.Я.Советов, С.А. Яковлев. - 2007. - 23 с.
21. Шишова, Т. Л. Что бы ребенок не стал трудным. Клин: Христианская жизнь, 2011. – 75 с.
22. Шиянов, Е.Н. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. 3-е изд. М.: «Академия», 2004. 576 с.